

TEMES

Cientifisme i anarquisme a principis del segle xx: la difusió del neomaltusianisme

Teresa Abelló Güell

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Formes de pensament i actuacions com les que estudiem en aquestes pàgines formen part del caràcter propi que adoptà el conjunt del moviment anarquista dels anys previs a la guerra europea del 1914. Ultra la implantació del sindicalisme, es van desenvolupar entre els mitjans llibertaris tot una sèrie de corrents particulars que es van veure afavorits per la tradicional manca de cohesió doctrinal del moviment. Aquesta característica i el refús a acceptar el sotmetiment a qualsevol tipus d'autoritat, formen part de la mateixa essència de l'anarquisme.

La revolució, un fenomen que els anarquistes, i també molts marxistes, havien cregut pròxim, s'esfumava en l'horitzó al començar el segle xx. Amb aquestes premisses, i tenint en compte que les organitzacions sindicals havien acabat el segle XIX sensiblement tocades, no és estrany que certes

individualitats, particularment vitals i amb una enorme voluntat, busquessin materialitzar les seves particulars maneres de concebre l'anarquisme com a impulsor de la revolució, abans de donar-se per vençuts.

Els diferents conceptes de revolució havien estat motiu de discussió en la Conferència Internacional Anarquista que va tenir lloc a París l'octubre de l'any 1889; d'allí no en va sortir cap acord concret, que per altra banda tampoc no hauria estat admès, però es van apuntar solucions que podien ser vàlides com a punt de partida. Tanmateix, es va parlar de la validesa de la «ciència» com a mitjà a utilitzar per a qualsevol acció revolucionària, perquè es considerava que els resultats fruit d'una investigació científica eren dels pocs dogmes que podia acceptar l'esperit anarquista.

En uns moments en què s'havien vist fracassar els mètodes revolucionaris portats a la pràctica s'intentà plantejar el problema d'una forma purament mecànica, fent un balanç dels elements que constituïen les dues forces oposades, és a dir: la revolució i la reacció. Als elements tradicionals i coneguts, s'hi sumava la indiferència de les masses i, el que era potser encara més decisiu, les responsabilitats personals de tirar endavant una família. Amb aquesta situació, convençuts que la força realment revolucionària seria mínima, s'afirmà que el factor fonamental estava a aprofitar els elements favorables que poguessin aportar les ciències físiques, químiques i naturals¹.

Aquest va ser el punt d'arrancada de la teoria neomaltusiana, que pocs anys més tard va formular el pedagog francès Paul Robin². Robin, conscient del retrocés que havia experimentat el moviment revolucionari, desconfiava, com molts altres anarquistes, de les possibilitats d'implantar un sistema social nou en un futur immediat i buscà la solució en l'evolucionisme. En certa manera, la idea de revolució de Paul Robin no estava massa lluny de la de Kropotkin, i responia a la necessitat d'oferir solucions que portessin a un canvi social i garantir la preparació integral de la societat per poder portar-lo

¹ Informació sobre la conferència a *El Productor* (setembre, 1889).

² El 1871, a proposta de Karl Marx, havia estat nomenat membre del Consell General de la Internacional. Anys més tard presentà un informe al IV Congrés de la II Internacional a Bale, sobre l'ensenyament integral.

a terme. Els principis de la seva doctrina eren simples; es basaven a difondre l'educació entre totes les capes socials i a aplicar mètodes científics que havien de limitar l'augment de població; aquesta limitació havia de permetre destinar més i millors recursos als infants, la qual cosa havia de repercutir en una societat més preparada que garantiria un futur millor.

Robin havia publicat l'any 1878 un fullet titulat *La cuestión sexual*, en el qual ja es deixava entreveure la teoria que va formular el 1894, moment en què va fundar la Ligue de la Régénération Humaine. En aquell mateix moment, Kropotkin, que en aquella època es relacionava amb Robin, des del periòdic *La Révolté* abandona la discussió teòrica per passar a plantejar qüestions econòmiques i històriques, seguint la línia que ja havia iniciat en el text *La conquista del pan*, que podien portar a una situació de benestar social generalitzat. Pensant que s'ha arribat al moment en què cal anar més enllà de la discussió teòrica, cal veure la creació successivament a Anglaterra, Holanda, França i, més tard, Espanya dels diferents grups autoanomenats de «regeneració humana», l'objectiu dels quals seria preconitzar la revolució que havia de dur a terme la classe obrera, mitjançant la disminució de la natalitat.

Anant més enrere, l'any 1798, Malthus havia dedicat el seu *Assaig sobre el principi de la població* a demostrar que els mals que pateix la humanitat, tenien una relació directa amb el fet que la població creixia en proporció geomètrica, mentre que les subsistències ho feien en proporció aritmètica. Per Malthus, la solució al problema estava a restringir voluntàriament, per la castedat, el nombre de fills.

Aquesta teoria podia tenir, pel seu caràcter científic, un grau d'atractiu per a sectors anarquistes, sobretot en uns moments en què altres mètodes per arribar a la revolució havien fracassat.

D'acord amb les idees de Malthus, i en un intent de donar una sortida a l'anarquisme teòric, Robin va defensar arduosament l'ideari neomaltusià; considerava que era important equilibrar els naixements amb les subsistències, però descartava la castedat, i la substituïa per la decisió voluntària de procreació i la selecció científica. Un bon nombre d'anarquistes van ser seduïts per aquestes teories; consideraven que el neomaltusianisme podia ser el camí a seguir per fer la revolució, a la qual s'arribaria de manera pacífica i mitjançant l'educació de tota la classe obrera.

Utilitzant el vocabulari del grup, el punt de partida de la teoria neomaltusiana era defensar que la felicitat humana estava subordinada a l'equilibri constant entre les necessitats que experimentaven les persones i les possibilitats de poder-les satisfer; és a dir, entre el nombre de població i la quantitat de subsistències existents. Segons cap a quin costat es trenqui l'equilibri, estarem davant d'una societat harmoniosa, o bé d'una dominada per la misèria.

Les dades aportades pels neomaltusians per justificar la seva teoria, es basaven a preveure per al segle xx el mateix increment de població que s'havia donat al segle xix; en aquestes condicions, la humanitat es moriria de fam³. Davant del problema les alternatives eren clares: apostar per augmentar les subsistències, o fer disminuir la població. El primer supòsit només es veia possible «...en una sociedad armónica donde se produciría para consumir», però «como estamos en una sociedad capitalista donde la producción esta contaminada por un defecto original, que no tenemos un suelo común, no nos queda más que un recurso: la libertad sexual, ó sea dicho en otro término, la limitación voluntària de la procreación»⁴.

Lluís Bulffi⁵ va ser el propagador del neomaltusianisme a Catalunya mitjançant la creació d'una revista, *¡Salud y Fuerza!*⁶, que no pas casualment va prendre el nom d'una coneguda dita popular, i d'una forta campanya propagandística; es van fer nombroses xerrades i conferències sobre el tema, i es van editar fullets per divulgar els principis del moviment des d'una editorial creada amb aquesta finalitat, i que tenia el mateix nom

³ FAURE, S., *El problema de la población*, Conferència donada al Saló de les Societats Sabies de París el 16 de novembre de 1903, publicada a Barcelona, Ed. Salud y Fuerza, 1904.

⁴ *¡Salud y Fuerza!*, 1 (1904).

⁵ Lluís Bulffi podria ser un pseudònim, en qualsevol cas la seva figura és bastant desconeguda. Sabem que l'any 1900 va assistir a París a la Conferència Internacional de Lligues Neomaltusianes que organitzà Paul Robin. A partir d'aquí va ser reconegut com a delegat de la Lliga a Catalunya i Espanya.

⁶ Un estudi exhaustiu sobre *¡Salud y Fuerza!* a ABELLÓ, T., *El neomaltusianisme a Catalunya*. Lluís Bulffi, i la *Liga de la Regeneración Humana*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1979 (dipositada a Tarragona, Universitat Rovira i Virgili).

que la revista, Salud y Fuerza. L'objectiu primordial era donar a conèixer la ciència biològica i social per tal que les generacions futures poguessin ser més sanes, tant físicament com espiritualment; i això s'aconseguiria pel fet que les noves generacions naixerien en famílies que haurien adaptat la voluntat de procrear als mitjans econòmics de què disposaven per mantenir-los i educar-los.

Ja s'ha assenyalat que aquells eren uns moments en els quals un canvi radical de les estructures socials existents era desitjat i buscat afanyosament per un sector considerable de la societat. Els neomaltusians perseguien la revolució; volien transformar la societat. En definitiva, volien assajar nous mètodes revolucionaris, els quals, en la situació real en què es trobava immersa la major part de la classe obrera podien donar resultat, sempre que aquests avancessin de manera paral·lela a la lluita sindical que portava a terme el sector majoritari del proletariat.

Malauradament ni Lluís Bulffi, en fundar la seva revista, ni la Federació Internacional de la Regeneració Humana, no expressen cap pla d'actuació que vagi més enllà de la immediata tasca educativa i de l'esforç perquè es prengui consciència de la responsabilitat que representa tenir fills.

De fet, no esperaran la revolució immediata, sinó que la veuran resultat d'un procés evolutiu; en aquells moments l'objectiu era enfonsar la burgesia i, evidentment, això havia de fer-ho la classe obrera, força en la qual s'havia recolzat el capitalisme. Ara bé, el que es defensava era que acomplir aquell objectiu només seria possible quan les condicions de salut física i de preparació intel·lectual dels obrers fossin equiparades a les de la burgesia. La revolució es veia com el final d'etapa d'un procés formatiu i educacional, el que en deien «*la revolución de cerebros*»; és a dir, quan els futurs pares tinguessin consciència respecte al nombre de fills que, segons les premisses establertes, poguessin compondre la seva família.

Va ser finalment en aquest aspecte, el control de la natalitat, en el qual centraran tot el seu interès els neomaltusians; aquest va ser el punt clau de la propaganda per arribar a una societat més justa, en la qual el proletariat s'havia de veure alliberat de totes les càrregues que patia. D'aquesta manera, cada família milloraria individualment les seves condicions individuals i materials. Els individus serien més lliures i també com a conseqüència de poder oferir una millora en les condicions materials

de la família, millorarien les condicions físiques, i quedaria així obert el camí per afavorir un millor desenvolupament intel·lectual. I, evidentment, encara que no sigui l'objectiu d'aquest escrit, no es pot obviar que estem perillosament a un pas de parlar de «selecció».

Per aconseguir la situació abans exposada per a les futures generacions, els neomaltusians van començar a desenvolupar la seva propaganda partint d'un científisme educacional, que queda molt ben reflectit en la revista *¡Salud y Fuerza!*, alhora que insistia en el perill que per als futur infants podia representar la deixadesa en la higiene i la manca d'una alimentació adequada.

En aquest punt cal fer notar una clara diferència entre les revistes que publicaran en la mateixa època Lluís Bulffi a Barcelona (*¡Salud y Fuerza!*) i Paul Robin a París (*Régénération*). Mentre que la primera tenia una caràcter eminentment pràctic amb molta explicació gràfica, la segona era molt més teòrica, esforçant-se per explicar els avantatges i la filosofia del neomaltusianisme.

Bulffi publicava en la seva revista articles explicant l'anatomia humana, i el seu funcionament; defensava les teories evolucionistes, i lligava la paternitat voluntària i controlada a la plasmació de la revolució social.

Implantació i controvèrsies

La controvèrsia sorgida al voltant de la teoria neomaltusiana fou forta. Els neomaltusians acabaven tractant la qüestió social com un problema d'oferta i demanda; si augmentava la població, és a dir, la mà d'obra, els sous baixarien, la qual cosa portava en si mateixa una disminució dels mitjans dels treballadors per educar i criar sense privacions els seus fills; en aquestes circumstàncies es preveia com a conseqüència un augment de la misèria i del conformisme social⁷. Que es pogués restar forces al capitalisme mitjançant la restricció de naixements i que alhora aquest fet pogués possibilitar portar a la pràctica les idees de l'anarquisme revolucionari fou, per força, molt discutit entre els mateixos mitjans anarquistes.

⁷ Op. cit. LUCHÉIS, F., *¡Salud y Fuerza!* (3-2-1905), p. 18.

Les crítiques al neomaltusianisme van sorgir tant dels estaments burgesos, com, com hem dit, des de dintre dels diferents sectors anarquistes i socialistes, que els acusaran de col·laborar en el manteniment de l'ordre establert. Les crítiques dels primers seran àmplies, però el fet que els neomaltusians insistissin en la consideració del proletariat com a «carn de canó» en els conflictes bèl·lics encetats pels diferents governs i, en conseqüència, en la difusió d'àmplies campanyes antimilitaristes, farà que els acusin de buscar el sempre temut enfonsament de la pàtria⁸. Ens centrarem, però, en el segon aspecte.

En general els anarquistes més individualistes van acceptar sense problemes el neomaltusianisme, el van difondre i no van entrar en debats gaire profunds sobre el tema. D'altres, sense compartir totalment les teories neomaltusianes, donant suport al moviment i amb més o menys convenciment i intensitat, el van difondre des de les pàgines de les publicacions periòdiques que controlaven; aquest seria el cas del conegut anarquista francès Sébastien Faure, un autor àmpliament traduït a l'Estat espanyol. Faure confessava desconèixer les teories neomaltusianes fins a l'any 1903, quan va ser invitat a donar unes conferències al Saló de les Societats Sàvies de París, sobre el tema de la població al món. A partir del contacte amb els neomaltusians va arribar a la conclusió que la limitació de la prole, en el context de les teories evolutives que aquells exposaven, era indispensable per arribar a la tan anhelada revolució social, i afirmava: «*Los revolucionarios forman lo escogido [...] en todas las carreras la flor y nata de los individuos es revolucionaria [...] el mundo revolucionario forma la supercalidad de la humanidad. No es entre los degenerados, entre los averiados, entre los débiles de cuerpo y de cerebro que se recluta el ejercito revolucionario; es entre la parte sana, ilustrada de pensamiento pero de voluntad firme de la población*»⁹.

⁸ En aquest sentit van participar en el Congrés Antimilitarista d'Amsterdam (1904) organitzat per F. Domela Nieuwenhauis, que va comptar amb forta presència anarquista.

⁹ Vegueu FAURE, S., *El problema de la población*, Barcelona, Biblioteca Amor y Maternidad Libre, 1904.

Tanmateix és dins del moviment anarquista mateix on trobem l'oposició més forta i la crítica més dura al neomaltusianisme. A França fou impulsada per la revista *Temps Nouveaux*, una de les més prestigioses, el setmanari que dirigia Jean Grave, les opinions de la qual foren reiteradament traduïdes al castellà i recollides per Federico Urales a la *Revista Blanca*.

Grave va ser molt crític amb el neomaltusianisme, tant en la forma com en el fons. Refutava la teoria de la manca d'existències i, en canvi, insistia en la mala distribució que es produïa; manifestava la seva confiança en el progrés i la ciència, però posava en dubte l'efectivitat real i la utilitat dels mitjans que aquells preconitzaven¹⁰.

La conclusió de Grave respecte a les pràctiques i teories neomaltusianes era la que van mantenir altres destacats anarquistes: acabaven afavorint el sistema burgès, ja que minvaven forces a la classe obrera. Acusacions d'aquest tipus trobaran resposta a *¡Salud y Fuerza!*: «*Los Neomalthusianos se avienen mal en su labor de defensa burguesa, ya que su principal objeto es el de disminuir la carne de explotación, la carne de prostitución, la carne de enriquecerse*»¹¹.

Aquesta mateixa acusació d'anar contra l'anarquisme i defensar la societat burgesa, la va fer Federico Urales a Lluís Bulffi el mateix moment en què es va anunciar la sortida al carrer de *¡Salud y Fuerza!*¹². Bulffi va contestar dient que el neomaltusianisme era un mitjà, una tàctica revolucionària tan vàlida com ho podien ser altres¹³ i, com una tàctica revolucionària, va ser acceptat el neomaltusianisme al Congrés Revolucionari Internacional que havia tingut lloc a París l'any 1900¹⁴.

En un sentit similar a J. Grave es va manifestar el dirigent anarquista barceloní Leopoldo Bonafulla; una mica més moderat en els seus judicis,

¹⁰ GRAVE, J., «La sociedad burguesa y sus neo-defensores», *La Revista Blanca* 150 (15-9-1904).

¹¹ *¡Salud y fuerza!*, 1(1904).

¹² *La Revista Blanca*, 156(15-12-1904).

¹³ Ho va dir en una nova publicació que va sortir ocasionalment al carrer amb motiu dels segrestos de *¡Salud y Fuerza!* Vegu *El Nuevo Malthusiano*, s.d. (entre 1905-06).

¹⁴ Vegu *Congreso Revolucionario Internacional de Paris*, Buenos Aires, 1902.

mantindrà, però, que les teories neomaltusianes «[...] *tienden a favorecer el fétido ambiente que nos rodea en vez de combatirlo*»¹⁵, però no caurà, com altres, en el fet de titllar els seus seguidors de «*defensores del abominable régimen presente*».

Segons Bonafulla la clau del problema estaria en la superficialitat i manca de reflexió de les teories neomaltusianes. Defensava que era necessari arribar a un equilibri entre les necessitats que experimentava la humanitat i la capacitat de poder-les satisfer; però l'única solució possible, una vegada acceptat que el problema social estava en la manipulació dels trusts comercials, passava per l'acceptació del comunisme llibertari¹⁶.

Hi ha també altres posicions que buscaven harmonitzar les teories, titllades d'una mica simplistes, dels neomaltusians amb les dels seus detractors, presentant-les com un complement revolucionari¹⁷. Aquestes crítiques eren refusades pels neomaltusians, però si ens atenem a la revista *¡Salud y Fuerza!*, el moviment anava perdent a poc a poc el seu caràcter revolucionari teòric per buscar solament la millora de l'espècie.

Cal aclarir, però, que malgrat que els mètodes neomaltusians per combatre la societat del moment podien ser percebuts com de dubtosa efectivitat, no trobarem mai en les seves publicacions l'acceptació implícita ni explícita d'unes estructures socials que consideraven arcaïques, i que no tenien cap raó de ser des de l'òptica revolucionària.

La propaganda neomaltusiana girava entorn de la planificació familiar tant per solucionar el problema de sobrepoblació com per arribar a l'enyorada revolució, però seria un error no destacar que en tractar aquests temes s'endinsava en altres: la crítica social i l'educació, fonamentalment en tot el que feia referència a la llibertat individual i a la situació de la

¹⁵ Cit. BONAFULLA, L., *Generación Libre (los errores del Nm.)*, Barcelona, Bib. El Productor, 1905, p. 3.

¹⁶ Bonafulla en aquest tema donava per bones les dades fetes públiques per Kropotkin, que posaven de manifest que en el món hi havia, en realitat, un excedent d'aliments; la terra produïa el triple del que la humanitat necessitava per sobreviure. Cit. per Bonafulla a *Generación Libre*. Les mateixes dades seran acceptades per Anselmo Lorenzo a *La Ganancia*, Maó, 1904.

¹⁷ Vegeu NAQUET/ARDY, *Pro y contra del Neo-malthusianismo*, Barcelona, Ed. Salud y Fuerza, 1911.

dona enfront de la societat, punts cabdals per als neomaltusians. Però, en el seu desig d'aconseguir una societat millor basant-se en mètodes acceptats *a priori* és evident que n'oblidaven d'altres; massa sovint la lluita sindical obrera, que era la que havia donat des dels seus inicis un caràcter autènticament revolucionari a les reivindicacions socials, era obviada. A poc a poc la propaganda neomaltusiana es va anar centrant en la defensa abstracta de la societat en general, sense prendre una posició clara i ferma amb relació a la lluita sindical obrera.

Si bé el mateix Bulffi mantenia en la Conferència Internacional de la Haia (juliol, 1910) que els grups neomaltusians «*forman parte integrante del socialismo revolucionario militante*» i que tant a Espanya com a Amèrica «*el Neo-malthusianismo resume toda la propaganda de la lucha por la emancipación social*»¹⁸, la realitat va ser que a Catalunya tant el moviment com la mateixa revista s'anaven encallant cada vegada més en la seva lluita individual, sense oferir noves solucions al problema social, cada vegada més radicalitzat, ni acceptaven les que podien venir de fora. Encallats en la seva pròpia lluita, preocupats per la revolució que s'havia de dur a terme mitjançant la «*revolució dels cervells*», van oblidar massa sovint un ampli sector de la societat que estava disposat a passar a l'acció directa. De fet, en la revista que dirigia Bulffi, s'informava molt poc sobre la situació real d'un grup social les condicions de vida del qual el van portar a un intent revolucionari enmig d'un avalot urbà, durant la Setmana Tràgica barcelonina de 1909.

A Catalunya el moviment, almenys fins on es reflecteix a *¡Salud y Fuerza!*, no va ser prou mai fort per poder tenir una trajectòria pròpia. Les aportacions que van fer els neomaltusians catalans, es van veure contrarestades pel gran nombre de gent estrangera que, amb els seus escrits, traduïts quasi tots, van atraure un nombre important de col·laboradors locals, la valoració dels quals és tant ideològicament com literàriament molt pobra.

En general els neomaltusians catalans i espanyols van aportar elements positius al moviment en el terreny de l'educació, per bé que no en

¹⁸ *¡Salud y Fuerza!* 38 (1910).

el de la innovació pedagògica ni en el del feminisme. Tanmateix, no tindran mai capacitat per dirigir-lo i sostreure'l de la influència francesa, que serà en definitiva qui marcarà la pauta a seguir en tot moment.

El moviment neomaltusià a Catalunya va caure en l'error de no saber fer-se un plantejament real de la situació concreta del país; en acceptar com a vàlid el que feia el moviment a França, s'allunyava de la realitat del proletariat català, la implicació del qual li hauria donat personalitat pròpia. Aquesta dependència va ser decisiva per a l'enfonsament de la revista *¡Salud y Fuerza!* i de tot el moviment, en uns moments en què Europa rebia la sotragada de la Primera Guerra Mundial. El neomaltusianisme català, que va hauria tingut elements positius i revolucionàriament vàlids si s'haguessin desenvolupat en un marc de col·laboració amb altres tendències anarquistes, es va anar enfonsant i allunyant col·lectivament del moviment llibertari, malgrat la presència contínua d'individualitats anarquistes que lluitaven per la seva salvació.